

קובלנתם המרה של ברנר וברדיצ'בסקי

— 50 שנה להירצחו של י.ח. ברנר —

— מאת מרדכי אבישי —

י.ח. ברנר ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן גריון), שהסביעו את רישומם על הספרות העברית, שהעניקו לה רבות — כל אחד על פי דרכו ומהות כשרונו, חיו בתקופה אחת (אם כי ברדיצ'בסקי היה בוגר מברנר ב-16 שנה), הכירו איש את רעהו, גיהלו חליפת-מכתבים ועקבו בערנות זה את יצירתו של זה, ואף מותם חל באותה שנה — 1921. אפשר להבחין בכתיבהם בהלכירות דומים וביחס דומה של תוכחה אל יהדות ומגם, אל ההווה הגלותית המעוותת. ואף על-פי-כן געלה מכל ספק הוא, כי היו אלה יוצרים השונים זה מזה בדברים יסודיים ביותר: באופי וב-מוג, ברדיכי הביטוי הספרותיים בי יחסם אל סביבתם ועוד ועוד.

נקודות הקירבה מזה וההבדלים והניגודים מזה ניכרים לא רק ביצי-רתם של השניים, אלא גם בחליפת המכתבים שלהם, ונראה שכל הקורא בה אינו יכול שלא להתרשם מן „הכפילות” המהותית המצינית אותה. בשעת קריאה במכתבים מגלה לפניך מערכת יחסים הדדית, שיש בה אווירה של חולין ודברים מעשיים ומקצועיים שבין עורך לסופר החו-רים לרוב על עצמם, ויש בה משום יבשות שבמלות-שיגרה מקובלות. כך נראית חליפת-המכתבים מעל לפני השטח, במבט ראשון ובקריאה חפוזה — וזה כאילו צדה האחד, החיצוני. אולם קריאה ועיון מדוקדקים יותר, „הסחכלות” ממושכת יותר, יגלו את הצד השני של מערכת יחסים זו, את תוכנה הפנימי, את כל אשר מסתתר מאחורי המלים השיגרתיות מסוג „שלחתי” ו„קיבלתי”. ואז מתגלות לא רק משמעויות של דברים שבין השיטין, כי אם גם אותם המשפטים, שבהם מדברים שני הסופרים על עצמם, על חייהם, עבודתם הספרותית ועל הספרות העברית בכללה, ואשר במבט ראשון אובדים ב„שפע” מלות השיגרה, שהזכרנו כבר.

קו-התפתחות ביחסים

היחסים שבין ברנר לברדיצ'בסקי, כפי שהם משתקפים בחליפת-המכתב בים שהתנהלה ביניהם לאורך תקופה של 14 שנה, עם הפסקה אשר חלה בימי מלחמת העולם הראשונה (ועם התחדשותה בדצמבר 1919 היא מת-חילה כאילו באותו מקום, שבו נפסקה ביולי 1914), שומרים וברך כלל על יציבות מסוימת וצביון אחיד פחות או יותר, אם כי חלה בהם גם התפתחות פנימית ואין הם נעדרים שוני-גונים. חליפת-המכתבים מת-חילה בסימון ההתפתחות וההערכה הרבה, המתעלה לדרגת שבה גבוה, שמגלה ברנר אל כשרונו ואישיותו הספרותית של ברדיצ'בסקי. „כותב אני לך באותם הרגשות שביחס למחמד-נמשי ולמרכז-געגועי-הרוח” — כך פותח ברנר את אגרתו הרא-שונה מנובמבר 1906. הוא מבקש את ברדיצ'בסקי בהכנעה ובכל לשון של בקשה לשלוח לו סיפורים ומאמ-רים משלו עבור כתבי-העת שב-ערי-כתו, „המעורר”, ומפציר בו שישלח לו את הצלמו — „דבר אשר נכספה אליו נפשי זה כמה”. לאחר „ברוגז” קצר מצד ברדיצ'בסקי על כי ברנר פירסם את שמו בין משתתפי „ה-מעורר”, בלא שיתן את הסכמתו המפורשת לכך, מגסה ברנר להתגונן ולהצטרף — שוב בהכנעה גמורה — ומבקש: „אנא שלח לי איש מבלבל ובלתי מיושב כמוני”. וכאשר חולף רוגזו של ברדיצ'בסקי, כותב לו ברנר בשמחה גלויה ובהרגשת-רוח חה: „כל מורשי לבבי מלאים תודה אין קץ. והנני מתחטא לפניך כילד”. הוא געתר לכל דרישה ולכל בקשה של ברדיצ'בסקי לשלוח לו הגהות של סיפוריו ומאמריו ממרחקים וכן ספרים וכתבי-עת הדרושים לו לעב-רתו הספרותית. בנוסעו מלונדון ל-לבוב בראשית 1908, סר ברנר במיו-חד לברסלאו שבגרמניה, לביתו של ברדיצ'בסקי, כדי להתראות עמו פנים אל פנים. ולא רק במכתביו מחקופה ראשונה זו של היכרותם מגלה ברנר סימני הערכה ואף הערצה לברדי-צ'בסקי הסופר. על יחסו ודעתו עליו מעידים גם דבריו של אשר ברש: „בלבוב גר ברנר בתדר אצל אשה אלמנה, עבריה-מתבוללת, מטופלת בילדים, שהגדול מהם, כבן שתיים עשרה, היה גימנוזיסט במחלקה ה-שניה. הנער היה קצת תמים וקצת פתי, וברנר אהבו מפני עיניו השקיפות. פעם אחת, בשבתי על הכסא היחיד שבחדר, וברנר יושב „מצומ-צמ” על הספה, נכנס הגימנוזיסט בחשאי, ושאל את ברנר פולנית, ובעיניו סקרנות גדולה: „פאני ברנר; מי הוא בומן הזה הסופר העברי היותר גדול?” ברנר קם מהר מעל הספה, ניגש אל השולחן, טבל את העט, וכתב לו על פיסת ניר קטנה באותיות לטיניות את השם ברדיצ'בסקי.”

אין ספק, כי ברנר התמיד ביחסו זה אל ברדיצ'בסקי ובהערכתו הרבה אליו. עם זאת, נראה שבגבור עליו טרדות הזמן, קשיי הפרנסה והנדודים ממקום למקום, חלה מעין ירידה ב„מתח ההערצה” של ברנר. במכתביו המאוחרים יותר נעדרת אותה נימה של התלהבות ראשונית. הוא משאיר רושם פה ושם של פיזור-דעת, ואף מרשה לעצמו לכתוב לו לברדיצ'בסקי הערות ביקורתיות על דברים מפרי עטו.

לשון הפניה

המעידה על אופי הפונה

קו-התפתחות אחר ביחסים שבין שני הסופרים, כפי שניתן להבחין בין השיטין בחליפת-המכתבים, היא הת-

ענינותו הגוברת של ברדיצ'בסקי בי אישיותו ובפעולו הספרותי של ברנר. וזאת על אף העובדה, שאין ברדיצ'ב-סקי נוטה לתת ביטוי חיצוני ברור להתענינות זו, לגלותה בפרהסיה. אפשר שהדבר נעוץ באופיו ובמוגו המיוחד, בעובדת היותו סגור ומאופק ביחסיו ובהבעת רגשותיו. הוא מק-פיד כל העת, במכתביו, על הפניה „נכבדי” או „אדוני הנכבד”. אפילו כעבור שלושים שנה, היכרות וקשרים באמצעות מכתבים, ב-1919, הוא פונה אליו ב„מר ברנר היקר”.

י.ח. ברנר

ברדיצ'בסקי היה מחמיר עם עצמו ועם זולתו והדבר משתקף גם ב-אגרותיו לברנר. על כך הוא אף מעיד בעצמו: „דייקן אני — ביחסים בין אדם לאדם וביחוד בדברי דפוס”. לעומתו ברנר חופשי ו„עממי” יותר ביחסו ובפנייתו, קפדן פחות בכל הנוגע לצורה ולסדר. כאן עובר גם אחד הקווים המבדילים בין שני ה-יוצרים. לשון פנייתו של ברנר פשוט טה: „למ” ברדיצ'בסקי” או סתם „ברדיצ'בסקי”, ואילו את אחד ממכ-תביו הוא תוחם, אולי על דרך האירוניה, „נכבדך” יוסף חיים ברנר. על מראהו כותב ברדיצ'בסקי ביומנו בהשתוממות גלויה, לאחר היכרות עמו: „מראה מורו עד למאד: גוף חסון ומסורבל, פנים מלאים שערות מגודלות-פרע מסולסלות. גם לבושו עלוב; אף אין סימן של לבניגבר מגוהצים; במקום זה כתונת „יעגער” די בלויה, שרוולי מעילו לא שלמים ועל ראשו כובע שאי-אפשר לקבוע את צבעו. משתראה אותו תחשוב: הגה, זה עתה ברת מבית הסוהר... והאיש הוא משורר אמיתי ובעל נפש יקרה”.

נימה קודרת

כחוט השני עוברת לאורך כל חלי-פת המכתבים הנימה הקודרת, הטון הטראגי-קמעה, הקובלנות הקשות ששני הסופרים משמיעים על סבי-בתם, הדברים המרים על מנת חלקו של הסופר העברי... דברים רבים נאמרים באגרות — במפורש ובמרומו

גם יחד — על קשיים חומריים, עד כדי בזיונות, ועל יסורים נפשיים. את אחד ממכתביו משנת 1907 מסיים ברנר ב„הגדרה” הבאה: „המתהלך בעולמות הטראגדיה — י.ח.ב.” והוא מדבר, חוזר ומדבר, על רצונו לחדול מעבודה ספרותית. ואילו באוגוסט 1920, כמה חודשים בלבד לפני הי-רצחו, כותב ברנר, החי היוצר וה-מנהל מאבק חלוצי בארץ-ישראל, דברי-אוש כגון אלה: „בפנים הארץ הדברים יגיעים, והכל יודעים, כי הציונות חלום-שוא היא. הארץ היא כחף-איש וכל העידית והבינונית שלה מיושבות על ידי בני-הארץ (הערים — הערת המלביה”ד). יש מקומות שעוד אפשר היה ליישבם בהתאמות שלמעלה מן הכוחות, אבל בני ישראל אינם המיישבים. תועים ומתעים, מה שנוגע אלי, תקוותי חוקה, כי הפעם תקויים החלטתי לחדול לגמרי מעבודת-סופרים, עבו-דת-שוא. את לחמי עד יום מותי אמצא ממלאכת-הגהה בבתי-דפוס ו-משיעורים פרטיים. וליום מותי אחכה”.

ברדיצ'בסקי מצידו נותן ביטוי מרוכז למרידות המכרסמת בלבוח השניים באגרתו מיום 19.2.1912: „מה היה לנו? ומה עוד יש לנו בחיינו הפעוטים, ולכאורה הם רחבים ויכור לים היו להיות רחבים. הנך כותב ואין קורא, הנך שולח את דבריך לריעך, ואינו מכובד, אין עונה... הנך מבקש את המגיע לך, ואין זה תביעת-חוב, כי אם בקשת-חסד. כל כבודך ואישיותך המוסרית נרמסת ברגליים על כל שעל ושעל, וזה עוד מצער ומכאיב ביותר מעניות גרידא... רוח מלא היה והכבשתו; אלפי רעיונות ודברים התגעשו בך וצעקו לקהל, להישמע בקהל, ולא היה מבוא להוציאם, ומחו וגוועו, בעודם באינם. הרי זו מיתה חומרית ורוחנית בכל יום, לכל מי שבשם אלוהים חיים יקרא — וכמה לנו אנשים, שבאמת הם קוראים לאלוהים — ובחוזן מושלים איזה שוטים גמורים והני כלבין דחגיפין. מבחוזן קוראים וחוזרים וקוראים לתחיית העם והספרות, בעוד שאנו המעטים, שכבר אנו חיים ובאנו לאויר העולם, אנו נחנקים ונדרסים בכל יום. אם לצער, עמוק הוא מני ים; ואם לרוק — הוא אינו בפי לכל אלה”. ולאחר זאת באה השאלה הנוקבת, שברדי-צ'בסקי לא היה הראשון בין הסופ-רים העבריים אשר שאלה, ובוודאי לא האחרון: „למי ולמה כל העמל? ולמה נתנו את נפשנו ואת רוחנו בחיים הללו, שאינם חוזרים. למה צעקנו? ואין שומע... איש איש לצערנו, לצער בודדי גדול, שלא היה כמוהו, ואולי זהו חלקנו”.

ברור שאפשר למצוא סמוכין ל-דברים אלה בקובלנות המושמעות גם כיום על ידי סופרים עבריים במדינת ישראל. ברור שיש בהם לחלוחית אקטואלית. ואף-על-פי-כן יש לראו-תם ולהבינם במסגרת הזמן והתנאים, שבהם חיו ויצרו ברנר וברדיצ'בסקי. לאור התקופה והתנאים התפתחו גם היחסים בין שני הסופרים.